

STROKOVNA TERMINOLOGIJA – GRADNIK INTEROPERABILNOSTI KULTURNIH IN Z NJIMI POVEZANIH VSEBIN

Miroslav Novak

Oddano: 27. 7. 2010 – Sprejeto: 3. 1. 2011

Pregledni znanstveni članek

UDK 930.25:004:001.4

Izvleček

Avtor opredeli termin »interoperabilnost« kot zmožnost informacijskih sistemov, da medsebojno izmenjujejo podatke, informacije in znanja. Ti procesi lahko potekajo znotraj strokovnih področij ali med različnimi strokovnimi področji. Za njihovo uspešno izvajanje mora biti med drugim vzpostavljena dobra komunikacija, ki temelji na usklajeni strokovni terminologiji. V nadaljevanju je predstavljenih nekaj osnovnih arhivskih strokovnih terminov, ki so opredeljeni v slovenski veljavni zakonodaji s področja arhivske dejavnosti oz. v arhivskih strokovnih standardih. Pri tem avtor opozarja predvsem na semantične probleme njihove uporabe na različnih področjih. Zato meni, da bo potrebno terminološke različnosti uskladiti, če hočemo, da bodo zajete kulturne vsebine v elektronskem okolju dolgoročno vzdržne in uporabne skozi čas in prostor. V nasprotnem lahko ti problemi v medsebojni koliziji predstavljajo resno tveganje za realizacijo pričakovane interoperabilnosti.

Ključne besede: arhivistika, terminologija, interoperabilnost, kulturne vsebine, elektronsko okolje

Review article

UDC 930.25:004:001.4

Abstract

The author defines the term "interoperability" as the ability of information systems to interexchange data, information and knowledge. These processes can take place within a field or among different professional areas. One of the preliminary conditions for

NOVAK, Miroslav. Professional terminology – a component of interoperability of cultural and with them associated contents. Knjižnica, 55(2011)1, pp. 87–102

successful implementation of these processes is the establishment of successful communication based on consistent professional terminology. The author exposes some basic archival professional terms defined in the current Slovenian archival legislation and professional standards. He stresses some semantic problems of implementation of these terms in different fields. In his opinion terminological deficiencies must be coordinated if we want to achieve long-term sustainability and usability of the cultural contents in the electronic environment. Otherwise these problems can represent a serious threat of the expected interoperability realization.

Keywords: archival science, terminology, interoperability, cultural contents, electronic environment

1 Uvod

V prispevku definiramo interoperabilnost kot sposobnost sistemov informacijskih in komunikacijskih tehnologij ter poslovnih procesov, da učinkovito medsebojno izmenjujejo podatke in s tem zagotavljajo uporabnost posredovanih informacij oz. znanj. Pri tem je pomembno, da so to podatki iz različnih sistemov, ki so jih oblikovali in ustvarili različni ponudniki (ODLIS, 2010).

Za realizacijo interoperabilnosti na ravni sistemov informacijskih in komunikacijskih tehnologij morajo biti izpolnjeni pogoji, ki so opredeljeni s tehničnimi standardi, priporočili in dogovori (Klemenc, 2009). Za izvedbo pa morata biti ob tem izpolnjena vsaj še dva pogoja. Prvega predstavlja organizacija poslovnih procesov za potrebe interoperabilnosti, drugega pa natančno določena semantika podatkov, ki so predmet interoperabilnosti.

Organizacijski vidik interoperabilnosti je opredeljen s procesi in se nanaša na aktivnosti znotraj posameznih organizacij ter na dogovore med sodelujočimi organizacijami, kakor tudi na tiste postopke, ki so potrebni, da si s pomočjo informacijskih sistemov medsebojno zagotavljajo uporabo tovrstnih storitev (Klemenc, 2009). Sem prištevamo tudi aktivnosti, ki so potrebne na področju usklajevanja in sprejemanja pravnih norm in strokovnih okvirjev. Ti opredeljujejo interoperabilnost kot formalizirani družbeni pojav v segmentu zagotavljanja javne vere podatkov, ki so pridobljeni ali izmenjani na podlagi interoperabilnosti.

Interoperabilnost v semantičnem smislu zagotavlja, da je pomen podatkov, ki jih izmenjujemo, razumljiv ljudem, aplikacijam in institucijam. S tem je omogočena interpretacija pomena podatkov na pravilen način za uporabo v drugih aplikacijah, za katere primarno ti niso bili definirani (Klemenc, 2009).

Za izvajanje interoperabilnosti na področju obravnavanja kulturnih in drugih, z njimi povezanih vsebin, je potrebno ob prvih dveh vidikih posebej izpostaviti

tretjega, to je semantičnega. Ta bi lahko v Sloveniji in tudi širše predstavljal obsežen strokovni problem, saj se pojavlja tako na ravni dojetanja in razumevanja vsebin (Zalokar, 2004), razumevanja in interpretacije strokovnih standardov kot tudi na področju harmonizacije različnih strokovnih terminologij. Potrebe in razlogi za intenzivne tovrstne aktivnosti bodo opredeljeni v nadaljevanju tega prispevka in so omejeni zgolj na posamezne primere iz obstoječih strokovnih terminologij.

2 Utrditev strokovnih terminov za potrebe interoperabilnosti

Nabori strokovnih terminov s področja obravnavanja kulturnih vsebin, ki so se razvili v okviru arhivistike, bibliotekarstva, muzeologije itd., so rezultat splošnega družbenega razvoja, razvoja posameznih strok ter pojavnih oblik materij, s katerimi se te ukvarjajo. Kljub temu, da so specializirani, lahko opazimo vsaj tri večje odklone njihove uporabe:

1. Uporaba enakih strokovnih terminov, ki jih najdemo v različnih naborih in označujejo različne vsebine. Kot primere naj navedem termine iz arhivistike in bibliotekarstva: *arhivski fond*, *arhivska zbirka*, *arhiv* itd., iz dokumentalistike in arhivistike pa termina *dokument*, *zbirka* itd.
2. Uporaba različnih strokovnih terminov za opredeljevanje enakih vsebin (sopomenk). Kot primer naj navedem termina *digitalni arhiv*, *zaupanja vredni repozitorij*, ki v različnih okoljih opredeljujeta enako vsebino (Kavčič - Čolić, 2010, str. 101).
3. Značilnost naborov strokovnih terminov, ki jo moremo obravnavati kot odklon, pa je dejstvo, da lahko obravnavani termini označujejo na abstraktni ravni primerljive entitete ali pa tudi ne. Omenim naj samo termine *popisna enota*, *arhivska enota*, *arhivsko gradivo*.

Omenjeni pojavi sami po sebi ne predstavljajo večjih terminoloških problemov, vse dokler so strokovni termini omejeni na uporabo v okviru posameznih strok ali ožjih strokovnih skupin strokovnjakov različnih področij, ki le sporadično komunicirajo med seboj. V primeru komunikacij izven teh dveh kontekstov, pa uporabniki terminološke razlike kompenzirajo na več načinov:

- z izdelavo *ad hoc* glosarjev ali poglavij z opredeljenimi uporabljenimi strokovnimi termini tako v elektronskem (predstavitvene spletne strani ter online dostopne podatkovne zbirke) kot tudi klasičnem okolju,
- s splošno znanimi konteksti, stanji ali relacijami, ki so značilni za posamezna strokovna okolja, in njihovimi opisi,

- z naknadnim posrednim ali neposrednim ugotavljanjem vsebin terminov ali sporazumevanjem o pomenu uporabljenih terminov itd.

Predstavljeni načini reševanja terminoloških problemov so splošno sprejeti in so široko uveljavljeni. Nanašajo se predvsem na klasične pojavne oblike kulturne dediščine in s tem povezane klasične informacijske sisteme znotraj posameznih strok ali na določene omejene interdisciplinarne probleme.

V kompleksnih informacijskih sistemih, ki so podprti s sodobnimi tehnološkimi rešitvami na ravni vsebinskih, tehničnih ali drugih metapodatkov, še bolj pa v segmentu upravljanja različnih digitalnih objektov, uveljavljene terminološke rešitve niso več zadostne. Zahteve izhajajo predvsem iz potrebe po natančnejšem opredeljevanju posameznih entitet tovrstnih sistemov, kot tudi podatkovnih struktur in kontekstov, ki so predmet obdelav tovrstnih informacijskih sistemov.

Za potrebe interoperabilnosti se mora raven intenzivnosti komuniciranja dvigniti na jasno, praviloma enoznačno uporabo opredeljenih vsebin ali terminov. Ob tem se pojavi še ena zahteva. Opredeljene enoznačne vsebine ali termini morajo biti konsistentni v daljšem časovnem obdobju. Na videz preprosta zahteva lahko v praksi izzove mnoge strokovne dileme in povzroči različne probleme, tako na semantičnem področju kakor tudi na področju usklajevanja in sprejemanja pravnih norm in strokovnih okvirjev. Pri tem ne smemo mimo upoštevati splošnega razvoja slovenskega jezika in pojavljanja novih terminoloških rešitev na nadnacionalnem področju ter vpliva teh procesov na natančno določene strokovne terminološke rešitve.

Ob zgoraj omenjenih specializiranih strokovnih terminih in njihovih značilnostih, ki neposredno ožje opredeljujejo strokovne vsebine, se v naborih strokovnih terminologij pojavljajo še druge vsebine in njihovi termini, ki so prevzeti s sorodnih ali drugih področij človeške dejavnosti. Pri tem naj za področje arhivistike, bibliotekarstva, muzeologije itd. posebej izpostavim področje materialnega varstva in restavracije, pa tudi področje informatike in informacijskih tehnologij. Te termine praviloma uporabljajo vse stroke skladno z osnovnimi opredelitvami njihovih vsebin. Izjeme moremo najti predvsem na področju varovanja podatkov, kjer se občasno pojavljajo tudi drugačne terminološke rešitve. Te se nanašajo predvsem na uporabo posameznih strokovnih terminov ali njihovo uporabo v prenesenem pomenu. Kot primer naj naveden termin *varnostno kopiranje*, za katerega se pogosto uporablja tujka (ang.) *backup* ali termin *arhiv* in podobno.

V času intenzivnejših izmenjav podatkov znotraj posameznih strok, kakor tudi med njimi, prihaja do problemov pomanjkanja terminov, ki bi dovolj natančno opredeljevali določene strokovne entitete. Kot primer naj navedem termin *arhi-*

viranje, ki se pogosto neustrezno uporablja namesto terminov *dolgoročna hramba*, *hramba*, *varnostno kopiranje* itd. Ob tem lahko zaznamo tudi probleme, zaradi katerih obstoječe terminološke rešitve ne zagotavljajo več vseh dejanskih potreb po natančnem izražanju in razumevanju vsebin ali medsebojnih relacij. Kot primer naj navedem termin *dokument*, ki se uporablja tako za *listino z javno veljavo* kot tudi v prenesenem pomenu, ko kaže ali potrjuje resničnost oz. obstoj česa, npr. narodopisno blago je dokument ljudske kulture; ta drama je dokument svoje dobe (Slovar, 1998). Pričakujemo lahko, da se bo z razvojem in aktivnostmi na področju interoperabilnosti pojavilo še več teh problemov, predvsem zaradi intenzivnejših in kompleksnejših medsebojnih interakcij v virtualnem okolju.

Na podlagi izkušenj s področja obravnavanja arhivskega in dokumentarnega gradiva lahko izpostavimo spoznanje, da neupoštevanje ustreznih terminoloških rešitev in s tem povezanih strokovnih postopkov v segmentu obravnavanja arhivskega in dokumentarnega gradiva vodi do večjih sistemskih problemov, ki se neposredno odražajo na arhivskem gradivu in njegovi konsistentnosti. V ta namen naj izpostavim postopke, ki temeljijo na dveh osnovnih arhivskih načelih, in sicer na načelu provenience in načelu celovitosti fonda. Nerazumevanje ali njuno neupoštevanje vodi do omejitev javne vere klasičnega arhivskega gradiva v segmentu zagotavljanja pravnega varstva posameznikov. Če omenjeni odklon predstavlja postopkovni in terminološki problem teoretične narave za arhivsko gradivo v fizični obliki, pa postane realen problem v elektronskem okolju. Znano je namreč, da se postopki priprave elektronskega gradiva za prevzem, sam prevzem in poznejša strokovna obdelava določajo tudi na podlagi kriterijev, ki zagotavljajo interoperabilnost med predajnikom in prevzemnikom.

Valorizirani ustvarjalci s področja posameznih dejavnosti, ki zbirajo, ohranjajo in predstavljajo javnosti različne pojavne oblike kulturnih in s temi povezanih informacij v obliki digitalnih objektov tako ne morejo in ne smejo omejevati vsebine termina interoperabilnost zgolj na raven vsebinskih, kontekstnih ali tehničnih metapodatkov, ampak jo morajo razumeti tudi kot celoto zbranih in ohranjenih digitalnih objektov. Interoperabilnost na področju obravnavanja kulturnih informacij moramo torej obravnavati tako na ravni pojavnih oblik digitalnih objektov kot tudi na ravni celote pripadajočih metapodatkov. Pri tem pa ni pomembno, kdo je za njih odgovoren v strokovnem smislu, pri kom so ohranjeni ali na kakšen način bo zagotovljena njihova dostopnost in uporabnost.

V tem kontekstu tako z arhivskega strokovnega stališča ni mogoče omejiti interoperabilnosti zgolj na posamezne pojavne oblike dokumentov, ki so produkti upravnih, organizacijskih ali strokovnih in drugih aktivnosti upravljavca kulturnih vsebin s statusom javnopravne osebe. Vsebinsko termina interoperabilnost je potrebno obravnavati s stališča celote ohranjenega gradiva, ki opredeljuje posamezno valorizirano osebo kot entiteto v sistemu ohranjanja arhivskega gradiva. Prav zato velja tako s terminološkega kot tudi s postopkovnega stališča, da se

kot osnova interoperabilnosti postavljajo tiste zahteve, ki so na področju upravljanja kulturnih in s tem povezanih vsebin strožje. To sicer prinaša večje strokovne in organizacijske ter druge napore, hkrati s tem tudi večje stroške vzpostavitve sistema na krajšo dobo, dolgoročno pa je to edina prava pot pred morebitno izgubo pomembnih podatkov v prihodnosti.

3 Izbrani primeri obstoječih terminoloških rešitev

Brez dvoma mora vsaka stroka jasno razvijati lastno strokovno terminologijo, ki jo opredeljuje gradivo, za katerega skrbi in ga varuje ter posreduje v uporabo, postopki, ki so povezani s poslanstvom itd. Pri tem moramo za potrebe interoperabilnosti opredeliti vsaj tiste termine, ki predstavljajo presek terminoloških izrazov, ki se pojavljajo v vseh strokah. Logično je, da ga predstavljajo predvsem strokovni termini, ki so povezani z uporabo in implementacijo tehnoloških rešitev obravnavanja digitalnih objektov in njihovih metapodatkov, vendar imamo v Sloveniji kar nekaj strokovnih terminov, ki so v različnih strokah različno opredeljeni. To že danes predstavlja problem na področju medsebojnega sporazumevanja, kot tudi na področju razvoja in implementacije določenih terminov v okviru posameznih strok.

Z uporabniškega stališča bi bilo dobro, če bi lahko vsako entiteto s področja obravnavanja kulturnih vsebin enoznačno opredelili in jo nato uveljavili kot normativno vsebino, kot to velja za normativno kontrolo osebnih imen v sistemu COBISS (Seljak et al., 2004). V realnosti sedanjega časa to ni mogoče popolnoma izvesti. Mogoče pa je opredeliti potreben nabor strokovnih terminov, ki bi enoznačno opredelili posamezne strokovne vsebine. Razlogov za obstoječe stanje na tem področju pa ne moremo iskati zgolj znotraj pomanjkanja prizadevanj po napredku na področju posameznih strokovnih terminoloških rešitev ali v slabi komunikaciji med posameznimi strokami. Problem je očitno veliko globlji in je povezan s splošnim stanjem na področju razvoja jezika širših družbenih skupin. Ob tem seveda ne smemo pozabiti še na tradicije posameznih strok, dinamiko odnosov med strokami in širšo družbeno (mednarodno) skupnostjo, intenzivnost in interakcije z drugimi področji itd.

V nadaljevanju naj navedem samo nekatere pojavne oblike opredeljevanja strokovnih terminov s področja arhivske teorije in prakse. Če izhajamo iz opredelitve *arhivskega gradiva* kot osrednje entitete arhivskih strokovnih aktivnosti, tega definiramo kot »dokumentarno gradivo, ki ima trajen pomen za znanost in kulturo ali trajen pomen za pravno varnost oseb v skladu s strokovnimi navodili pristojnih arhivov.« (ZVDAGA, 2006, 2. člen) Opredelitev te entitete pa ne more obstajati sama na sebi, ampak v neposredni povezavi z opredelitvijo termina *do-*

kumentarnega gradiva (Žontar, 2003, str. 11–18). Tega v zakonu opredeljujemo »kot izvirno in reproducirano (pisano, risano, tiskano, fotografirano, filmano, fonografirano, magnetno, optično ali kako drugače zapisano) gradivo, ki je bilo prejeta ali je nastalo pri delu pravnih oziroma fizičnih oseb.« (ZVDAGA, 2006, 2. člen) Ne da bi se spuščali v teoretične opredelitve posameznih vidikov teh dveh definicij, pa moramo izpostaviti dve smeri, s katerimi prihaja arhivska stroka na podlagi teh opredelitev v neposredno interakcijo.

Prvo predstavlja smer proti spektru problemov obravnavanja kulturnih informacij s celoto problemov, ki jih opredeljujejo kulturni spomeniki kot pojavne oblike stvaritev človeške družbe. Tukaj arhivisti kmalu pridejo do interakcije s problemi, ki so lastni tudi muzejem, knjižnicam, galerijam in drugim subjektom s področja obravnavanja kulturnih informacij. Skupno značilnost informacij s tega področja predstavlja njihova javna vera, ki izhaja iz načinov in postopkov obravnavanja tovrstnega gradiva, uveljavljenih strokovnih standardov in nenazadnje potrebnih pravnih podlag, ki opredeljujejo posamezne dejavnosti.

Drugo smer obravnavanja arhivskega gradiva pa predstavlja tisto, ki ga opredeljuje kot entiteto, ki ima trajen pomen za pravno varstvo oseb. Ta del opredelitve strokovnega termina *arhivsko gradivo* zahteva posebne, veliko bolj nadzorovane in nenazadnje formalizirane strokovne postopke, kot bi bilo to potrebno za arhivsko gradivo, če bi ga opredeljevali zgolj kot kulturni spomenik. Ugotovitev velja še posebej za tisto arhivsko gradivo, ki je bilo rojeno v elektronskem okolju in tam ostaja v svojem aktivnem in tudi v pasivnem delu življenjskega cikla (Hajtnik, 2009). Ta smer pa arhivistiko postavlja v neposredno interakcijo z dokumentalistiko, upravnimi postopki, pravicami posameznikov, pravom, politiko, gospodarstvom itd.

V tem kontekstu se pojavljajo termini, kot so *arhiv*, *arhivsko gradivo*, *dokumentarno gradivo* itd., z dokaj formalizirano opredelitvijo njihovih vsebin. V nasprotju s tem pa se v pogovornem jeziku te vsebine pogosto relativizirajo in s tem izgubljajo svoj zakonsko opredeljen pomen. Tako npr. SSKJ (1998) opredeli termin *arhiv* kot »zbirko listin in dokumentov, ki imajo vrednost kot zgodovinsko gradivo oz. prostor ali stavba, kjer so shranjene te listine in dokumenti«. To pomeni, da SSKJ dejansko enači termin *arhiv* s terminom *arhivsko gradivo* in mu opredeljuje vrednost kot zgodovinsko gradivo, to je v smislu vrednosti kot kulturne informacije. V tem primeru manjka opredelitev arhivskega gradiva kot tistega, ki ima trajen pomen za pravno varstvo oseb.

V nasprotju s tem pa *Bibliotekarski terminološki slovar* opredeljuje isti termin nekoliko širše kot SSKJ, ob tem pa uvaja uporabo termina, ki se je uveljavila na področju bibliotekarstva. *Arhiv* je torej »(1) urejena zbirka listin, spisov, dokumentov in drugega gradiva, ki ima zgodovinsko vrednost in/ali dokumentarno vrednost; (2) ustanova, ki se ukvarja z arhivsko dejavnostjo; (3) prostor ali stavba,

kjer je shranjeno arhivsko gradivo, arhivski izvodi« (Kanič et al., 2009, str. 34). Tudi v tem primeru predstavlja termin *arhiv* ekvivalent za termin *arhivsko gradivo*, to pa je opredeljeno z vsebinama termina *arhivsko gradivo* in *dokumentarno gradivo*.

Arhivisti poznajo za isti termin kar nekaj različnih vsebin, ki so jih že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja začeli določneje opredeljevati (Preglednica 1).

Preglednica 1: Osnovni termini s področja arhivistike

Opredelevitev vsebine	Opredelevitev termina	Sodobni strokovni termin
Skupnost dokumentov, ki jih hrani neki urad, neka organizacija ali neka oseba, pri katerih so ti dokumenti nastali v teku lastnega poslovanja (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16).	registraturno gradivo (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16)	dokumentarno gradivo (ZVDAGA, 2006, 2. člen)
Delovna enota pri nekem uradu, ki skrbi za hranjenje teh dokumentov (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16).	registratura (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16)	glavna pisarna (UUP, 2006, 96. člen), tudi informacijsko dokumentacijski center in podobno
Prostori, kjer se hranijo ti dokumenti (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16).	registraturni prostori, registraturna skladišča (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16)	skladišče stalne zbirke oz. tekoče zbirke dokumentov (UUP, 2006, člani 186–195)
Zgodovinsko dokumentarno gradivo sploh in posebej tisto, ki ga ne hrani več tisti, pri katerem je nastalo (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16).	arhivsko gradivo, arhivalije (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16)	arhivsko gradivo (ZVDAGA, 2006, 2. člen)
Zavod, ki skrbi za zgodovinsko dokumentarno gradivo (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16).	arhiv (Vilfan, Žontar, str. 9–16)	arhiv (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16)
Zgradba takega zavoda (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16).	arhivsko skladišče, arhivska zgradba (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16)	arhivska zgradba
Skupina dokumentov, ki je nastala pri enem ustvarjalcu v smislu posebne zaokrožene enote (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16).	Fond (Vilfan in Žontar, 1973, str. 9–16)	arhivski fond

Ob teh vsebinah termina *arhiv*, ki so v arhivski stroki jasneje opredeljene z ustreznimi termini in se nanašajo predvsem na klasične ali tradicionalne oblike arhivskega gradiva, pa se v literaturi, na svetovnem spletu ali v različnih računalniških aplikacijah pojavljajo še druge rabe termina *arhiv*:

- V računalniških centrih lahko termin *arhiv* pomeni »permanentno dolgoročno varnostno kopiranje«. Pogosto s terminom označujejo tudi ločen in posebej zavarovan prostor, ki je namenjen varovanju podatkovnih nosilcev (trakovi, diski, diskete itd.) (GWC, 1995, str. 33).

- V globalnem računalniškem omrežju z njim označujemo tiste računalnike, ki imajo vlogo gostiteljev, na katerem so shranjeni izvorni programi, različni dokumenti, ki so produkti poslovanja elektronske pošte, elektronskih konferenc in drugih novic, ki so namenjeni javnemu dostopu. Ta je lahko realiziran prek anonimnega protokola za prenos datotek (FTP) ali drugih načinov distribucije dokumentov, kot je npr. World-Wide-Web. Tudi *on-line* shranjevanje informacij za zagotavljanje poznejšega dostopa do teh podatkov. V terminologiji informacijske tehnologije se pod terminom *arhiv* razume tudi v kontekstu *off-line* shranjevanje podatkov z namenom, da ne moremo izbrisati ali spremeniti podatkov, največkrat samo za krajše obdobje s ponavljajočimi cikli – varnostno kopiranje podatkov (Novak, 2000).

V Slovenskem etnografskem muzeju označujejo celoto gradiva družinskih ali rodbinskih provenienc kot *hišni arhiv*. Pri tem gre posebej za: stare originalne fotografije in albume, pravne listine (pogodbe, razsodbe, razne pravne določbe in vloge), šolske zvezke, učna pisma, spričevala, diplome, plakete, delavske knjižice, naročniške knjižice, davčne knjižice, dninarske dnevnik, obračunske listine delavcev, obrtne liste, izpiske iz zemljiških knjig, situacije, načrte, zemljevide, posestne listine, razglednice, voščilnice, pisma, krstne, poročne, mrliške liste, rokopise pesmi, prerokbe, ljudske medicine, vraževerja, osebne dnevnik, vaške, župnijske, družinske kronike, življenjepise, razne legitimacije, spominke knjige, tiskane knjige, plakate, stensko okrasje, koledarje, stare bankovce (Serec Hodžar, 2003).

Za potrebe interoperabilnosti, še posebej pa za vzpostavljanje sistemov, ki jih poznamo pod terminoma *elektronski arhiv* in *elektronsko arhiviranje*, kot aktivnost ali okolje elektronskega arhiva, bi bilo potrebno vsebino termina jasneje, predvsem pa enoznačno opredeliti. Pri tem je potrebno posebej ločiti uporabo termina za »komercialne« namene od termina, ki je opredeljen z dejavnostjo arhivskih institucij v okviru javne arhivske službe. Termin *arhiv*, ki ga pogosto uporabljajo ponudniki storitev dolgoročne hrambe elektronskih dokumentov, je opredeljen v ZVDAGA (2006) od 28. do 30. člena in gre za vsebine, ki jih opredeljujemo s terminom *dolgoročna hramba*. Dejavnost arhivov je določena v 53. členu istega zakona. Za dejavnost, ki je opredeljena v omenjenem členu, pa velja dosledno uporabiti termine, kot so *arhiv*, ki označuje ustanovo, organizacijo ali njen sestavni del, ki v okviru svoje dejavnosti izvaja *arhiviranje*.

V tem smislu bi bilo potrebno v Sloveniji opredeljevati tudi primerljive aktivnosti na drugih področjih varovanja in ohranjanja kulturne dediščine. Kot pomemben strateški in s tem tudi terminološki izziv s področja elektronskega arhiviranja opredeljuje Kavčič - Čolić, ko v svojem prispevku uporablja termin »digitalni arhiv za poimenovanje organizacije, ki je zadolžena za trajno hranjenje nacionalne digitalne dediščine (npr. knjižnice, arhivi ali druge sorodne ustanove) in izvaja dejavnosti, ki so potrebne za ohranjanje in zagotavljanje dostopnosti digital-

nih virov, medtem ko repozitorij predstavlja programsko rešitev, ki avtomatizira vse procese pridobivanja, trajnega ohranjanja in dostopa do digitalnih vsebin v digitalnem arhivu« (Kavčič - Čolić, 2010, str. 101).

Drugi termin, ki ga velja nekoliko podrobneje predstaviti, je termin *arhivski fond*. Ta je v SSKJ (1998) opredeljen kot »(1) denarna sredstva, določena, zbrana za kak namen, sklad; in (2) navadno s prilastkom celotna količina stvari, ki so navadno podlaga kake dejavnosti«. Slednja opredelitev je zelo široka in omogoča mnoge interpretacije. Prav zato ne preseneča opredelitev tega termina pri bibliotekarjih, ki so *arhivski fond* opredelili kot knjižnično gradivo, ki je namenjeno stalnemu hranjenju in se uporablja pod določenimi pogoji; sinonim arhivska zbirka (Kanič et al., 2009, str. 35).

V arhivski strokovni terminologiji opredeljujemo *arhivski fond* kot celoto arhivskega gradiva, ki je nastala pri enem ustvarjalcu. V strokovni literaturi pa se pojavljajo različne definicije tega termina. Odvisne so od razumevanja strukture arhivskega gradiva, sistema poslovanja arhiva, uporabe arhivskega gradiva in razumevanja uporabljenih načel arhivske teorije in prakse. Kljub različnim definicijam termina lahko pri vseh ugotovimo, da te temeljijo na zagotavljanju načela provenience, načela prvotne ureditve in načela celovitosti ohranjenega gradiva. K temu pa moramo dodati še organizacijsko pravni in administrativno tehnični vidik (Semlič Rajh, 2010). Arhivski fond tako predstavlja celoto ohranjenega arhivskega gradiva enega ustvarjalca, vključno z arhivskim gradivom enega ali več neposrednih pravnih predhodnikov oz. naslednikov (Novak, 2007a, str. 75–76).

Arhivska zbirka predstavlja s stališča njenega nastanka pravo nasprotje od načina oblikovanja arhivskega fonda. Arhivska zbirka obsega arhivsko gradivo različnega izvora oziroma različnih ustvarjalcev arhivskega gradiva, ki je zbrano po vsebini in vrstah arhivskega gradiva ali po drugih merilih. V nasprotju z oblikovanjem arhivskih fondov, arhivske zbirke oblikujemo na podlagi pertinenčnega načela. Te so lahko oblikovane tematsko, pojavno ali na drug način, ne oziraje se na celovitost arhivskega gradiva ali na notranje sistemsko logične povezave vsebin arhivskega gradiva. Pertinenčno načelo kot osnovni arhivski princip urejanja gradiva so arhivski strokovni delavci v začetku 20. stoletja odklonili, obdržali so ga le pri urejanju arhivskih zbirk (Novak, 2007a, str. 78–71).

Ob arhivskih fondih in zbirkah se pojavljajo še posebne vrste celot arhivskega gradiva, ki je nastalo pri enem ustvarjalcu, vendar ne ustreza kriterijem nastanka arhivskega fonda, pa tudi ne kriterijem oblikovanja arhivske zbirke. Za te vsebinsko ali kako drugače zaokrožene celote so se ustalili termini: *osebni fond* ter *družinski* ali *rodbinski fond*. Tovrstne vsebine etnologi enostavno imenujejo *fond* (Serec Hodžar, 2003). Če pogledamo na to gradivo z očmi arhivista, pa lahko to gradivo ustrežneje opredelimo kot osebno ali družinsko zbirko oz. osebni, družinski ali rodbinski fond.

V arhivski teoriji in praksi in tudi širše pa predstavlja večji terminološki problem termin *dokument*. V SSKJ (1998) je opredeljen »kot listina z uradno veljavnostjo ali kar kaže, potrjuje resničnost ali obstoj česa«. V sistemih slovenskega pisarniškega poslovanja na področju uprave je *dokument* opredeljen »kot izviren ali reproduciran (pisan, risan, tiskan, fotografiran, fotokopiran, fonografski, v elektronski obliki ali kako drugače zapisan) zapis, ki je bil prejet ali je nastal pri delu organa in je pomemben za njegovo poslovanje. Dokument v elektronski obliki je v skladu s to definicijo vsak dokument, ki je zapisan v elektronski (digitalni ali analogni) obliki in je prejet po elektronski poti ali na fizičnem nosilcu elektronskih podatkov oziroma je izdelan pri organu v elektronski obliki; dokument v fizični obliki je dokument na fizičnem nosilcu zapisa, ki omogoča reprodukcijo vsebine brez uporabe informacijsko-komunikacijskih ali sorodnih tehnologij (npr. na papirju, filmu ali drugem nosilcu) (UUP, 2006, čl. 2). To pomeni, da je entiteta *dokument* po tej definiciji opredeljena predvsem z njegovo pojavnostjo, načinom zapisa, statusom, ki ga ima posamezna pojavnost entiteta v procesu obravnavanja glede na izvirnost/kopija ali glede načina posredovanja. V nasprotju s tem pa tako MOREQ1 (2005) kot tudi MOREQ2 (2008) termin opredeljujeta »kot zapis(i), ki so nastali ali bili prejeti pri osebi ali organizaciji med poslovanjem in so se pri njej ohranili«. V opombi pa opredeljuje njegovo splošno pojavnost z opredelitvijo: »Dokument lahko obsega enega ali več zapisov (npr. če ima zapis priloge) in lahko je na kateremkoli mediju ter v kateremkoli formatu.« Vendar v nadaljevanju opredeljuje še drugo in tretjo faseto značilnosti termina *dokument*. Tako drugo faseto definicije termina *dokument* predstavljajo »... podatki o kontekstu in po potrebi tudi podatki o strukturi (tj. podatki, ki opisujejo komponente dokumenta)«. Tretja faseta opredelitve termina *dokument* pa je »... bistvena lastnost dokumenta, da ga ni mogoče spremeniti« (Moreq2, 2008, str. 190). Arhivisti pa v standardu za popisovanje arhivskega gradiva ISAD(G)2 (2000) opredeljujejo dokument kot »zapisano informacijo ne glede na medij ali značilnosti«. V standardu je ob tem terminu izvedena kazalka na angleški termin *record*, ki je opredeljen kot (ang.) »recorded information in any form or medium, created or received and maintained, by an organization or person in the transaction of business or the conduct of affairs« (ISAD(G)2, 2000, str. 10–11). Analize in primerjave vsebin termina *dokument* bi lahko širili še z drugimi primeri, a to ne spremeni dejstva, da za potrebe interoperabilnosti, ki bi jo izvajali na področju upravljanja kulturnih in z njimi povezanih informacij, potrebujemo uporabno definicijo tega termina.

V nadaljevanju želim opozoriti na dejstvo, da ZVDAGA (2006) v svojem 2. členu opredeljuje še nekaj strokovnih terminov, za katere ne bi bilo prav, da bi njihovo uporabo omejili zgolj za potrebe navedenega zakona. Med njimi naj navedem termin *hramba gradiva*. Opredelitev tega termina z vsebino »... je tista hramba izvirnega ali zajetega dokumentarnega gradiva, ki izpolnjuje pogoje po tem zakonu in zagotavlja uporabnost vsebine hranjenega gradiva«, bi morala veljati tudi za druge pojavne oblike kulturnih informacij in ne zgolj za arhivsko in doku-

mentarno gradivo. Znano je, da je *hrambo gradiva* s tehnološkega stališča mogoče izpeljati na več načinov in na različnih medijih. Pri tem je potrebno posebej izpostaviti, da se z vsebinskega ali kontekstnega stališča pri »hrambi« gradiva ne dogaja nič z njihovo vsebino. Hramba je torej bolj postopkovno, tehnološko-tehnična, varnostna kategorija in torej ne moremo termina enačiti s terminom *arhiviranje* (Novak, 2007b, str. IV-37–IV-42).

Z razliko od vsebine termina *hramba gradiva* je termin *dolgoročna hramba gradiva* potrebno podrobneje pojasniti. Po definiciji je to »hramba gradiva za časovno obdobje, daljše od pet let«. Zaradi razvoja na tehnološko-tehničnem področju je potrebno po določenih obdobjih ohranjene zapise s kulturnimi vsebinami uskladiti z veljavnimi tehnološkimi standardi in zahtevami. Zakonodajalec je predvidel obdobje 5 let, da se omenjeni zapisi uskladijo na ravni formatov. *Dolgoročna hramba gradiva* je torej tista hramba gradiva, kateri je dodana še aktivnost konverzije podatkov v obliko, ki zagotavlja dolgoročno berljivost. Npr. konverzija v PDF obliko in hramba take oblike v nedoločeno prihodnost.

Z razliko od dolgoročne hrambe pa termin *arhiviranje* predstavlja aktivnosti *hrambe gradiva*, aktivnosti *dolgoročne hrambe*, postopkov vrednotenja ter vzpostavljanja različnih vrst kontekstov, vključno z uporabo arhivskega gradiva.

4 Zaključek

Odgovor na vprašanje, ali v Sloveniji lahko govorimo o interoperabilnosti ali vsaj možnostih njenega izvajanja na področju obravnavanja kulturnih vsebin, ni preprost in je odvisen od dejanskega razumevanja samega termina v okoljih, kjer se interoperabilnost pojavlja. Pri tem pa s strateškega stališča ni toliko pomembna stopnja dosežene interoperabilnosti kot spoznanje, da je potrebno terminološke probleme reševati interdisciplinarno, in to ne samo zaradi izvajanja interoperabilnosti. Razloge za tako oblikovano izhodišče moremo iskati ne samo znotraj posameznih strok, ki se ukvarjajo z obravnavanjem kulturnih vsebin, ampak predvsem v zakonodaji s področja arhivske dejavnosti. Ta opredeljuje odnose med valoriziranimi ustvarjalci dokumentarnega in arhivskega gradiva in pristojno arhivsko ustanovo (tudi s področja obravnavanja kulturnih vsebin) ter njihove pristojnosti in obveznosti do ohranjanja arhivskega gradiva in njemu komplementarnih vsebin ne glede na pojavnost ali okolje nastanka.

Poglobljeno razumevanje posameznih terminov, ki se pojavljajo v procesih dolgoročne hrambe in arhiviranja kulturnih in z njimi povezanih vsebin in postopkov, je zapleteno že znotraj omejenih strokovno kompaktnih skupin (Cvelfar, 2010). Na to vpliva tako tradicija posameznih strok, ki se ukvarjajo z objekti – nosilci

kulturnih vsebin v natančno določenih kontekstih, splošni razvoj jezika, tehnologija dolgoročne hrambe kulturnih objektov, pa tudi statusi in spremembe, ki so lastne posameznim strokam. Odvisnost terminoloških rešitev, predvsem pa neskladja na področju pravnih norm lahko že v osnovi močno zamajajo ali celo onemogočijo prizadevanja na področju vzpostavljanja interoperabilnosti.

Kompleksno dolgoročno ohranjanje izvornih digitalnih objektov in njihovih metapodatkov predstavlja ne samo strokovni, ampak predvsem civilizacijski izziv. Tega so se v skupnosti skrbnikov kulturne dediščine že pred leti najbolj zavedali bibliotekarji, ki so ga opredelili kot največji izziv avtomatizacije knjižnic (Halm, 2004). Temu v zadnjih letih sledimo tudi na drugih področjih izmenjave kulturnih informacij (Karun, 2009). Ugotovitev velja še posebej za izvajanje *ad hoc* rešitev s področja vsebin, ki imajo enak ali podoben status znotraj posameznih dejavnosti. V tej zvezi naj omenim razglednice, fotografije, grafike itd., ki predstavljajo sicer pomembne vire za preučevanje preteklosti, a so v primerjavi z osrednjimi entitetami obravnav posameznih strok zastopane v relativno omejenem obsegu.

Pri širše zasnovanih projektih, ki bi zagotavljali interoperabilnost na ravni obravnav osrednjih entitet posameznih strok, za zdaj lahko zasledimo nastavke v projektih Europeana ter APENet, ali na področju digitalizacije, kjer končni produkti, to so digitalizirane podobe, praviloma niso vedno ustrezne za izvajanje procesov širše zasnovane interoperabilnosti. Navidezni paradoks med tehnično kompatibilnostjo in s tem postavljeno teoretično možnostjo izvajanja interoperabilnosti ter neizvajanjem oz. neustreznim izkoriščanjem prednosti tehnoloških rešitev med posameznimi strokami tako ne izhaja iz pomanjkanja potrebnih tehničnih in vsebinskih standardov, ampak iz historično pogojenih danosti relativno avtarktičnega razvoja posameznih strok tudi na področju terminologije.

Kot izhod iz tega stanja se kaže dosledna izvedba množice aktivnosti v okviru posameznih strok, ki bi morale rezultirati v terminoloških slovarjih ali naborih strokovnih terminov posameznih strok po vzgledu *Bibliotekarskega terminološkega slovarja*. Temu bo moral slediti drugi korak, ki bo predstavljal medsebojno usklajitev in harmonizacijo terminov različnih terminoloških rešitev, kot je to izvedeno v spletnem slovarju za bibliotekarstvo in informacijske znanosti (ODLIS, 2010). Tretji korak pa lahko opredelimo kot implementacijo normiranih strokovnih terminov v različnih okoljih in strokah s področja obravnavanja kulturnih in drugih vsebin, tako v slovenskem kot tudi v drugih jezikih (Kološa, 2010), kar predstavlja obsežen projekt na mednarodnem področju (prim. MDAT, 2010; DAT III, 2004). Šele takšno usklajevanje strokovnih terminov bo omogočilo ob vseh drugih aktivnostih izvajanje interoperabilnosti na področju obravnavanja kulturnih in drugih vsebin, tako znotraj slovenskega nacionalnega prostora kot tudi širše.

Navedeni viri

1. Cvelfar, B. (2010). Vzajemno sodelovanje slovenskih arhivov v projektu SIRA_NET. V S. Tovšak (Ur.), *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* (str. 395–412). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.
2. *Dictionary on archival terminology (DAT III) (Internationale Fachterminologie)*. (2004). Pridobljeno 14. 7. 2010 s spletne strani: <http://staff-www.uni-marburg.de/~mennehar/datii/intro.htm>
3. *Großes Wörterbuch Computer (GWC)*. (1995). Köln: Buch und Zeit Verlagsgesellschaft.
4. Hajtnik, T. (2009). Zahteve za opremo in storitve za zajem in e-hrambo arhivskega gradiva. V M. Gombač (Ur.), *Izobraževanje arhivskih delavcev in zaposlenih pri ustvarjalcih arhivskega gradiva; Arhivski depoji; Elektronsko arhiviranje in informatizacija v arhivih* (str. 136–143). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
5. Halm, J. van. (2004). Interoperabilnost – sodelovanje in konkurenca v prostoru informacijskih servisov. *Organizacija znanja*, 9 (3). Pridobljeno 7. 5. 2010 s spletne strani: http://home.izum.si/COBISS/OZ/2004_3/html/clanek_06.html#d0e265
6. *ISAD(G)2: general international standard archival description* (2nd ed.). (2000). Ottawa: International Council on Archives. Pridobljeno 24. 4. 2010 s spletne strani: <http://www.ica.org/en/node/30000>
7. Kanič, I., Leder, Z., Ujčič, M., Vilar, P. in Vodeb, G. (2009). Bibliotekarski terminološki slovar. *Knjižnica*, 53 (3–4), 1–374.
8. Kavčič - Čolić, A. (2010). Trajno ohranjanje digitalnih virov: koncepti in metode. *Knjižnica*, 54 (1–2), 99–119.
9. Karun, B. (2009). Projekt Europeanlocal. V S. Tovšak (Ur.), *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* (str. 493–497). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.
10. Klemenc, M. (2009). Portal nacionalnega interoperabilnostnega okvira – portal NIO. *InfoSRC*, 59, 13–16. Pridobljeno 28. 5. 2010 s spletne strani: http://www.src.si/library_si/pdf/infosrc/2009-59/InfoSRC-2009-59.pdf
11. Kološa, M. (2010). Slovensko-angleško-nemški glosar arhivske terminologije. *Arhivi*, 33 (1), 61–89.
12. *Multilingual dictionary of archival terminology (MDAT)*. (2010). Pridobljeno 14. 7. 2010 s spletne strani: <http://www.ias-trieste-maribor.eu/index.php?id=68&L=1>
13. *Model zahtev za upravljanje elektronskih dokumentov: specifikacija MoReq*. (2005). Ljubljana: Arhiv RS.
14. *Model zahtev za upravljanje elektronskih dokumentov (MoReq2)*. (2008). Pridobljeno 30. 5. 2010 s spletne strani: http://www.dlmforum.eu/index.php?option=com_jotloader&view=categories&cid=12_bcb6040aefc160c09ae4290ae1857b9f&Itemid=39&lang=en

15. Novak, M. (2000). Arhivi med preteklostjo in prihodnostjo. V V. Stavbar (Ur.), *Tradicionalni mediji v sodobni informacijski družbi* (str. 48–62). Ljubljana: ZBDS.
16. Novak, M. (2007a). *Preslikave vsebin v arhivskih strokovnih postopkih*. Maribor: Pokrajinski arhiv.
17. Novak, M. (2007b). Od “dolgoročne hrambe” k “arhiviranju” digitalnih dokumentov. V M. Selan et al. (Ur.), *DOK_SIS 2007: Sistemi za upravljanje z dokumenti* (str. IV-36-46). Ljubljana: Media.doc; Društvo informatikov, dokumentalistov in mikrofilmarjev.
18. *ODLIS-Online dictionary for library and information science*. (2010). Pridobljeno 7. 5. 2010 s spletne strani: http://lu.com/odlis/odlis_i.cfm# interoperability
19. Seljak, M., Brešar, T., Curk, L., Zalokar, M., Tominac, A., Popović, G., Rogina, A. in Urbajs, A. (2004). Vzpostavitev normativne kontrole v knjižničnem informacijskem sistemu COBISS.SI, Slovenija. *Organizacija znanja*, 9 (2). Pridobljeno 14. 7. 2010 s spletne strani: http://home.izum.si/COBISS/OZ/2004_2/html/clanek_01.html
20. Semlič Rajh, Z. (2010). Princip provenience in oblikovanja fonda: razkorak med veljavno teorijo in arhivsko prakso. V S. Tovšak (Ur.), *Tehnični in vsebinski problemi klasičnega in elektronskega arhiviranja* (str. 125–140). Maribor: Pokrajinski arhiv Maribor.
21. Serec Hoždar, A. (2003). Hišni arhiv Slovenskega etnografskega muzeja. *Etnolog*, 13, 249-262. Pridobljeno 27. 5. 2010 s spletne strani: http://www.etno-muzej.si/pdf/0354-0316_13_Serec_Hisni.pdf
22. *Slovar slovenskega knjižnega jezika z odzadnjim slovarjem slovenskega jezika in besediščem slovenskega jezika z oblikoslovnimi podatki (SSKJ)*. (1998). Ljubljana: DZS.
23. Uredba o upravnem poslovanju (UUP). (2006). *Uradni list RS*, št. 30.
24. Vilfan, S. in Žontar, J. (1973). *Arhivistika*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.
25. Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (ZVDAGA). (2006) *Uradni list RS*, št. 30.
26. Zalokar, M. (2004). Priprava splošnega geslovnika COBISS.SI. *Organizacija znanja*, 9 (4). Pridobljeno 12. 7. 2010 s spletne strani: http://home.izum.si/cobiss/organizacija_znanja/2004_4/html/clanek_09.html
27. Žontar, J. (2003). *Arhivska veda v 20. stoletju*. Ljubljana: Arhiv RS.

Dr. Miroslav Novak je zaposlen v Pokrajinskem arhivu Maribor.

Naslov: Glavni trg 7, 2000 Maribor

Naslov elektronske pošte: miro.novak@pokarh-mb.si